

De mysterieuze Brittenburg

Het mysterieuze Romeinse fort Brittenburg houdt historici al eeuwen bezig. Egens voor de kust bij Katwijk aan Zee moet het op de bodem liggen. De vraag is alleen: waar?

In augustus 1960 deden de leden van de Onderwater Jagers Club tijdens de Brittenburg-Expeditie een poging om het mysterieuze Romeinse castellum te vinden.

De Brittenburg was de laatste van een serie Romeinse versterkingen langs de Rijn. Dit fort is vermoedelijk rond het jaar 900 door de opdringende Noordzee verzwolgen.

In de 16e eeuw maakte de Antwerpse cartograaf Abraham Ortelius een gravure nadat de fundamenten van het fort op het strand waren blootgespoeld.

Hoewel de Brittenburg waarschijnlijk van de tweede eeuw na het begin van de jaartelling dateert, wordt

er pas tussen de jaren 1383 en 1408 voor het eerst over geschreven. De 'sprookspreker' van hertog Albrecht van Beieren, Willem van Hildegarsberch, noemt in een gedicht de 'Borch te Bretten' en zegt hierover: «...Daer op woonden die onbedwongen - Ende vanden ouden totten jonghen...». Meer houvast geeft hij niet, maar honderd jaar later begint een reeks van geschriften, die er geen twijfel over laten bestaan, dat de oude vesting eerst door duinzand en later door de zee werd bedolven. Zij

is daarna nog verscheidene malen boven water geweest. In de zestiende eeuw zijn zelfs verscheidene Romeinse voorwerpen zoals dakpannen, stenen met inscriptie, zilveren munten en vaatwerk geborgen. Over de ligplaats van de Brittenburg zijn ontelbare historische gegevens verzameld, die variëren van «omtrent 1600 schreden» tot «300 roeden» van de oude kerk op de Katwijkse boulevard.

In de loop der eeuwen zijn er meer dan veertig waarnemingen gedaan,

alle door bekende kroniekschrijvers geboekstaafd. De Italiaan Guicciardini (1562) was het uitvoerigst. In een lijvig geschrift had hij er geen twijfel over laten bestaan, dat de Brittenburg realiteit was: een brok stenen werkelijkheid, dat van tijd tot tijd uit zee oprees en weer even mysterieus verdween.

Ruzie over de herkomst

De laatste eeuw is de verzonken ves-

Beroepsduiker Jan Vos: «Ik stond voor de poorten van de Brittenburg en ze stonden ook nog open»...

van de 'duiker ter sleepvaart' J. van Beelen die in de jaren vijftig nabij het Katwijkse afwateringskanaal in zee is afgedaald en op acht meter diepte een grote stenen muur heeft aangetroffen. Hij meent zeker te weten, dat het hier een deel van de Brittenburg betrof.

Op 22 augustus 1960 werd er door sportduikers van de Onderwater Jagers Club (OJC) en de Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis een duikexpeditie naar de Brittenburg georganiseerd. Twee weken lang heeft een legertje van 'kikvorsmannen' ongeveer 1300 meter van het Katwijkse strand tussen de strandpalen 85 en 86 afgezocht. Alle punten waarover de geschiedschrij-

vers spraken waren nauwkeurig in kaart gebracht en bevonden zich in een vak van 1300 bij 2000 meter. De Katwijkse reddingsbrigade heeft dit vak voor hen afgebakend en is daarna begonnen met dreggen.

De Rébikoff duikscooter

De secretaris van de OJC, Hans Toenbreker, was speciaal naar Zuid-Frankrijk gegaan om daar een opleiding tot piloot op de T-14, een onderwaterscooter van de Franse constructeur Dimitri Rébikoff, te volgen. Het lukte hem ook zo'n scooter voor de expeditie te lenen. Maar voordat deze in Nederland was had dat nog veel voeten in aarde. Het drie meter lange apparaat zou met een vrachtdakota van Nice naar Parijs worden gevlogen en vandaaruit in een KLM-lijntoestel naar Schiphol. Maar vijf dagen nadat de expeditie van start was gegaan was het toestel er nog steeds niet. Er waren moeilijkheden met de douane. Zowel van Franse als van Nederlandse zijde werden hoge geldelijke garanties geëist, voor het geval de geleende apparatuur, die een waarde van 40.000 gulden vertegenwoordigde, niet naar het land van herkomst zou terugkeren. Met de komst van de Rébikoff T-14 was het welslagen van de expeditie gemoed. In afwachting van de komst van de onderwaterscooter zochten de duikers de bodem af. Het gebied dat moest worden afgetast was groot. Een afgebakend vak dat aan de landzijde werd begrensd door een ziedende branding. De noordelijkste en zuidelijkste punten lagen

De Rébikoff onderwaterscooter in zijn volle glorie. Duikers van de OJC dragen hem naar het water. De vierde duiker van links (met vinnen in zijn hand) is de toen 22-jarige Gerard van de Pluym.

in een krachtige kuststroom en op de westlijn bleek de zee 10 meter diep: hier drong geen lichtstraaltje tot de bodem door.

Een mijneveld?

Het resultaat van de duikdagen was nogal pover. En toen kwam er nog een verontrustend telefoontje van de Marine: er zouden zich voor Katwijk nog twee Duitse mijnevelden met zogenaamde Käthymijnen bevinden, elk geladen met 90 kilo hexamite. «*Hoewel de kans op explosie één op duizend moet worden geacht, is voorzichtigheid dringend geboden!*» aldus de Marine. Het bericht veroorzaakte de nodige deining, maar één blik op de zeekaart was voldoende om vast te stellen, dat géén van beide mijnevelden binnen de Brittenburgzone viel. De expeditie kon in alle gemoedsrust doorgaan.

Er kwamen zelfs twee heren van het Woods Hole Oceanographic Institute uit Amerika om wetenschappelijk onderzoek te verrichten naar de zandverplaatsing voor de Nederlandse kust. Was het misschien mogelijk beide ondernemingen te combineren? De Amerikaanse duiker David Owen had erop gerekend onderwaterfoto's te maken, maar omdat de vuilwatersluis steeds rioolwater bleef spuien, moest hij zijn pogingen opgeven.

Eindelijk is hij daar

Maar uiteindelijk kwam de Rébikoff, men had wel 15.000 gulden garantie geëist! Glanzend stond het torpedovormige aluminium gevaarte

met zijn vinnen, electromotor, girokompas, onderwatercamera en schijnwerpers op de uitwateringsluizen van Katwijk. Tijdens het luchttransport had het apparaat enige schade geleden. De aluminium stangen waaraan de watergekoelde lampen zaten bevestigd, waren verbogen. Er moest er zelfs één worden gelast, wat nogal wat problemen gaf op de late zaterdagmiddag. Maar de zaak kwam in orde. De volgende morgen vroeg werd het motorjacht 'Marijke' gecharterd om de belangrijkste troef in handen van de mannen van de Brittenburg-expeditie zeewaarts te slepen. Chef-duiker Hans Toenbreker ging met zijn uitrusting in de juiste positie op de Rébikoff liggen. Het apparaat dreef. Maar één beweging van handen of voeten was voldoende om de gestroomlijnde neus recht voorover in de golven te boren en de tocht onder de zeespiegel te vervolgen. Toenbreker zwaaide ten afscheid en verdween onder water.

En zo begon de eerste gemotoriseerde reis naar de duistere diepten. De vaart naar het verdronken verleden van Katwijk, waarvan sensationele onthullingen werden verwacht. Eerst zagen ze aan de oppervlakte nog helder twee bundels licht, maar naarmate de piloot de handel van het diepteroer verder indrukte, werd het schijnsel al vager en vager. Tenslotte konden ze hem nog alleen volgen door de bellen die van tijd tot tijd opstegen. Toen hij uiteindelijk weer boven kwam schudde hij zijn hoofd en riep: «*Redelijk zicht, jongens. Maar er is hier geen kl... te vinden!*»

Het werkterrein werd nu verlegd

De Brittenburg is hier op een luchtfoto van Katwijk ingetekend, maar of het castellum daar werkelijk ligt is nog maar de vraag.

Het Huis te Britten

«Het Huis te Britten of Brittenburg, was vroeger een kasteel, door de Romeinen gesticht aan de monding van de Rijn, bij Katwijk aan Zee, waarvan later de overblijfselen ver in zee werden gezien. Het was een vierkant gebouw met zware muren, waarvan de grondslagen in de jaren 1520, 1552 en 1562 bij lagen waterstand zichtbaar werden. In het laatstgenoemde jaar heeft men er allerlei voorwerpen, zoals potten, lampen, ringen, enz. gevonden. Ook na die tijd hebben zich de fundamenten van het kasteel meermalen vertoond, het laatst in 1750, en haar overblijfselen, die toen zo goed als geheel verdwenen waren, zijn door verscheidene Nederlandsche oudheidkundigen beschreven. Twee merkwaardige steenen van het Huis te Britten zijn ingemetseld in het voorportaal van het Slot Duyvenvoorde. Sommigen zijn van meening, dat zich bij dat Huis een vuurtoren verhief, door de Romeinse Keizer Caligula (die leefde van 12-41 na Christus) opgericht» aldus mijn oude Winkler Prins encyclopedie uit 1906.

ting het onderwerp van felle discussies geweest. Hoogleraren vlogen elkaar in de schaarse haren en betwisten de herkomst van de vesting, die beurtelings aan de Romeinen en de Franken werd toegeschreven. Men is het er nu wel over eens, dat de Brittenburg een Romeins bolwerk moet zijn geweest, dat aanvankelijk als militair opleidingscentrum en vlootbasis diende, later mogelijk als opslagplaats van granen in verband met de scheepvaart op Britannië (Engeland). In de Frankische tijd (omstreeks het jaar 400 na Christus) is aan het oude castellum vermoedelijk het een en ander veranderd en toegevoegd, waaruit de tweedracht van de archeologen valt te verklaren.

Waarnemingen

Volgens de vakliteratuur is de geheimzinnige ruïne in 1752 voor het laatst boven water gezien. In een ar-

tikel uit 1960 over de speurtocht door de leden van de Onderwater Jagers Club (OJC) staat dat er zich mensen melden die beweren dat ze de Brittenburg aan het begin van deze eeuw nog uit de branding hebben zien oprijzen: «Op een winderige dag in 1923» zo vertelt een Amsterdammer, «wandelde ik op het strand bij Katwijk, toen ik plotseling restanten van een oud bouwwerk aan de oppervlakte zag komen. De geschiedenis van het verzonken Romeinse castellum was mij toen niet bekend, maar nu er de laatste tijd zoveel over wordt geschreven, begin ik te geloven dat ik de restanten van de verdwenen burch heb gezien». Een andere briefschrijver deelt mee, dat hij in 1910, toen hij als militair met een detachement van vierduizend man nabij Katwijk was gelegerd, brokstukken van een soort kasteel onder de waterspiegel zag liggen. Een dame uit Leiden verhaalt dat zij de Brittenburg uit het water zag

De Brittenburg op de kaart van Ortelius. De zee drong later op tot waar op de kaart de duinenrij ligt.

opdoemen, toen zij zich in 1930 met haar verloofde in de Katwijkse duinen bevond.

Aan het begin van de jaren zeventig leerde ik beroepsduiker en stuntman Jan Vos kennen. Hij kwam nogal vaak bij mijn vader op de zaak waar kunststof werd verwerkt. Jan Vos haalde de kranten en televisie aan het einde van de jaren zestig omdat hij onder water in een kooiconstructie voor de boeg van een schip van Lobith de Rijn afvoer naar Rotterdam. Hiervoor had hij een speciaal droogpak gefabriceerd. Ook was hij een van de duikers die onderzoek naar het goud van de 'Renate Leonhardt' (zie *duiken* 8/01) op de Noordzee deed. Hij deed allerlei stunts en kleepte zich als een bekend tv-ster van een Amerikaanse detective-serie. Op de bühne deed hij een show met electriciteit. Uiteindelijk werd het stunts hem noodlottig: tijdens een rit met een motor door brandende hoepels

raakte een van de tui-lijnen los en viel hij temidden van de brandende hoepels. Na enkele dagen stierf hij in het brandwondencentrum van het Zuiderziekenhuis in Rotterdam. Maar ik ontmoette hem op een middag bij mijn vader op de zaak. We spraken over duiken, wrakduiken en ook de Brittenburg kwam ter sprake. Jan Vos vertelde zonder bliken of blozen, terwijl hij mijn bord friet leeg at, dat hij «voor de poorten van de Brittenburg had gestaan en ze stonden nog open». Een man met duidelijk veel fantasie...

Duikexpeditie naar de Brittenburg

Maar er zijn tekenen, die erop wijzen, dat de ruïne zich inderdaad nog op de zeebodem bevindt. Verscheidene Katwijkse vissers zijn in de loop der jaren op brokstukken gestoten en hebben hun netten erop verspeeld. Ook is er de verklaring

Links: Een tegel uit de ruïne van de Brittenburg, gevonden in Katwijk en nu ingemetseld in het portaal van Slot Duyvenvoorde in Voorschoten. Rechts: Een fantasie van de schilder Rochussen: Een Bataafse marktplaats aan de Rijnmond, met op de achtergrond de Brittenburg.

Hans Toenbreker op de Rébikoff onderwaterscooter, vergezeld door twee sloepen van de Katwijkse Reddingsbrigade met duikers van de OJC.

naar een ander gedeelte van het afgebakende stuk zee. Twee uur lang sneed de schroef van de Rébikoff door het vaalbruine water. Maar weer zonder enig resultaat.

Door de toenemende wind was het niet meer mogelijk om de Rébikoff te gebruiken en de glimmende cilinder bleef dus op stal en daarmee zag de Brittenburg-expeditie zich haar belangrijkste troef uit handen geslagen.

Het werd moeizaam zoeken op zee. Nietig staken de oranje sloepen af tegen de manshoge golven. Het water was grauw en het barstte van de kwallen. Van de legendarische

Oud-visser Jan Hoek had een nieuwe tip voor de onvermoeibare duikers.

spookburcht, op wiens brokkelige wallen ééns langharige Romeinse katten rondslopen, waaraan Katwijk - volgens zeggen - zijn naam dankt, viel niets te bekennen. Ondanks het ruwe weer werd het hele, door boeien gemarkeerde vak afgewerkt. Er werden twee losse stenen boven gebracht, die van allerlei mogelijke bouwwerken afkomstig konden zijn, behalve van de Romeinse vesting,

De toestand zag er in één woord hopeloos uit.

De tip van een Katwijkse visser

Toen kwam er een brief van een voormalig Katwijkse visser. Hij schreef dat ze niet bij de palen 85 en 86 moesten zoeken, maar bij paal 84 op de grens van Katwijk en Noordwijk. Hadden de leden van de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis zich zo vergist? De historische waarnemingen vanaf de oude kerk zijn opgetekend in schreden en roeden. Misschien moesten ze aan deze oude Rijnlandse maten een ruimere waarde toekennen.

«Ik zeg u de waarheid, ik lieg niet» zo begon de brief van Jan Hoek, een 61-jarige visser, die tot 1943 had gevaren en in dat jaar was hij voor de vijfde en de laatste maal op de Brittenburg en de dieper gelegen 'zeetoren' gestuit. *«U gaat vandaag een dag met mij op de scholvisserij. We bennen de Watering (het Katwijkse uitwateringskanaal) uit. We varen noordoost over. We bennen halverwege tussen Katwijk en Noordwijk. We bevinden ons recht voor paal 84. We gooien (peilen) twee en een half vaam water, bij lage ebbe berekend. Hier zitten we op de burcht. Vermoedelijk zal hij even onder het zand zitten, maar dit zal ons niet tegenhouden. Schepen zijn het in geen geval. De Brittenburg is gevonden... ..we varen nu de Oude Rijn (bestaat ter plaatse niet meer) over, die ik voor ruim een kilometer breed houd. We zijn gekomen voor 'Sole Mio', een geeltorentje van het tegenwoordige zie-*

kenhuis, maar u moet aan de zuidwestkant vasthouden. We varen recht zeewaarts totje vijf en half vaam water gooit - lage ebbe. We zitten nu boven op de grote zeetoren. Voor dit oude bouwwerk geeft ik honderd procent. Het is een groot rond gevaarte. Onze visborden blijven eronder vastzitten...».

De oude visser, die in Den Haag woonde, werd overgehaald om de expeditie te begeleiden. Aan boord van de 'Marijke' voeren ze naar deze plaats. Schipper Hoek moest voor 'Sole Mio eerst even looien'. Eén vaam (vadem) is twee armlengten en een stukje. Iedereen keek nogal argwanend, maar toen men de peiling namat bleek hij op de duim af te kloppen. Volgens Hoek bevonden ze zich pal boven de 'zeetoren'. Een oude Romeinse vuurbaak? Misschien de legendarische toren van Kalla (*de Romeinse Keizer Caligua, red.*)? Een boei werd overboord gegooid en de duikers sprongen in het water. Maar de stroom was daar zo sterk dat ze er niet in slaagden de bodem te bereiken. Een touw brak en één van de duikers dreef af.

Nadat ze die haden opgepikt zei oudvisser Hoek: *«Nou de Brittenburg.»* alsof er niets was gebeurd. *«We varen rechts naar de kuifduintjes. Hup, omdraaien, jò. Neus in de vloed. Op twee en een half vaam moet-ie liggen. Als je de kilometerpaal nou maar mooi in het midden van de kuifduintjes houdt, dan kan je hem niet missen...»* En hier ging een boei overboord. Twee duikers sprongen nog snel overboord, want de schipper wilde terugkeren omdat het tij te laag werd. Ze wilden nog even snel speuren naar de mysterieuze Brittenburg die hen al twee weken in haar greep gevangen hield, zonder een glimp van zichzelf prijs te geven. Maar de Noordzee was te duister...

Hoe het afliep

Het verhaal van de duikexpeditie eindigt hier prompt, maar oud-OJC Rotterdam-lid (nu ROV Triton) Gerard van de Pluym (63) was een van de duikers die er toen bij was en hij vertelt hoe het afliep: *«We hebben op de plek die oud-visser Hoek ons aan had gewezen verschillende keren gedoken. Met de Rébikoff hebben we een uitgebreid onderzoek van de zeebodem gedaan, maar we vonden niets wat op de Brittenburg leek. Wel hier en daar plekken met stenen, maar we konden er niets uit maken. Uiteindelijk zijn we ermee gestopt omdat er niets te vinden viel.»*

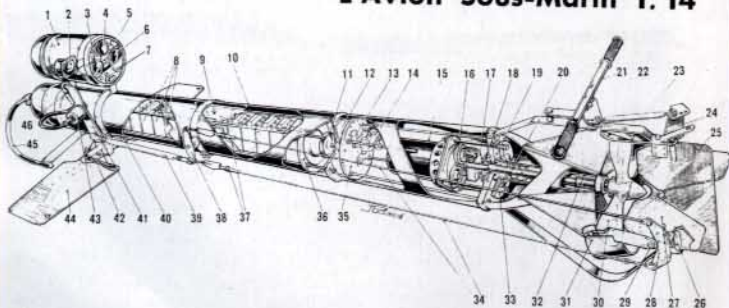

Oud-OJC-er Gerard van de Pluym was een van de duikers bij de Brittenburg Expeditie in 1960.

Op zoek naar een Romeins aquaduct

Maar het verhaal is nog niet helemaal afgelopen, want de Brittenburg houdt mensen door de jaren heen stevig in haar greep. In mei 1998 is er bij Katwijk met geavanceerde apparatuur gezocht naar een aquaduct uit de Romeinse tijd. Dit stenen bouwwerk zou hebben gediend om het mysterieuze castellum Brittenburg van drinkwater te voorzien. Amateurarcheologen van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) kamden een stuk strand bij Katwijk uit. Simon Oud (65) uit Zutphen was na jaren onderzoek tot de conclusie gekomen dat de Brittenburg destijds op de toenmalige jongste strandwal, aan drie kanten omgeven door water, heeft gelegen. Het graven van een drinkput had daar geen enkele zin, want die zou puur zeewater hebben opgeleverd. Drinkwater moet dus zijn aangevoerd. In verband met een eventuele belegering is dat waarschijnlijk ondergronds gebeurd. Hij vermoedt dat het aquaduct - slechts driekwart meter breed - begon achter de oude duinen van Katwijk, mogelijk zelfs bij het militaire fort bij het Zuid-Hollandse Valkenburg. Het bouwwerk van tufsteen met een soort betonnen onderbouw zou diep ondergronds - onder het tegenwoordige Katwijk - naar de Brittenburg lopen. Dat het aquaduct niet is gevonden bij de opgraving van het fort in Valkenburg, is volgens Oud niet vreemd. *«Men heeft daarbij alleen binnen het fort gegraven. Het badhuis lag echter daarbuiten, zoals bij heel veel Romeinse forten.»* Hij zegt vrij zeker te zijn van het bestaan van het aquaduct, maar is tevens realistisch gestemd. *«We moeten afgaan op waarnemingen van honderden jaren geleden. En dan is het natuurlijk de vraag hoeveel er nog van over is.»*

L'Avion Sous-Marin T. 14

Boven: Een opengewerkte tekening van de Rébikoff L'Avion Sous Marine T.14. Hieronder een foto van een tweetal onderwaterscooters, de rechtse is uitgerust met girokompas, camera's en lampen.

De AWN'ers hebben bij de zoekactie hulp gekregen van Metaldec. Dit bedrijf voor metaaldetectie uit Zevenbergen heeft een test gedaan met een Duits apparaat voor electromagnetische en magnetische detectie, die de bodem 'röntgent' tot een diepte van 10 meter. Metaldec had een bedrijf gevonden die een draagframe heeft ontwikkeld dat het mogelijk maakte om de apparatuur over het strand te dragen op de rug van de technicus. Van te voren heeft men het op tufsteen gekalibreert, materiaal dat naar alle waarschijnlijkheid overeen kwam met het bouw materiaal van het aquaduct. Van te voren was het gehele gebied al reeds schoongemaakt met behulp van metaaldetectoren die de colablikjes en andere wegwerp metalen voorwerpen had opgespoord, zodat ze verwijderd konden worden. Op diverse plaatsen zijn zogenaamde 'hot-spots' gevonden die redelijk in één lijn lopen, maar of het het aquaduct is, moet nog onderzocht worden. De AWN is van plan om in de nabije toekomst een aantal proefboringen te gaan doen om de samenstelling van deze 'hot-spots' te onderzoeken.

Sterke uitslag

Een hoger gelegen gebied aan de weg van 60 bij 10 meter bracht vrijwel exact op de hartlijn een bijzonder grote meetwaarde voort. Iedereen was dol enthousiast en er werd meteen besloten een proefboring te doen temidden van de

zonnende badgasten. Op de vastgestelde diepte van 1,8 meter trof men niets aan. Daar werd echter geen genoeg mee genomen aangezien het object meer dan een meter in doorsnede moest zijn. Er werd gegraven en gegraven en er werd niets gevonden. Bij een nieuwe meting was ook ineens het signaal verdwenen! Iedereen stond verbaasd te kijken en snapte er niets van. Na nog wat wanhopige pogingen werd het graven gestaakt, de schoppen werden over de schouders gegooid en men besloot maar koffie te gaan drinken. Tijdens het lopen ziet een teamlid een vreemde 'puist' op een schop van een collega die voor hen liep. Het bleken drie op elkaar geplakte magneten te zijn, die verantwoordelijk waren voor de enorme magnetische uitslag op de meetinstrumenten...

De heer Simon Oud zegt naderhand dat *«hij zich toch niet laat ontmoedigen door het verkregen resultaat. Een feit is dat de Brittenburg ergens hier voor de kust moet liggen, het is alleen maar de vraag waar. En hij beseft dat elk jaar de kans minder wordt om nog wat terug te vinden. Het gaat in principe alleen nog maar om de exacte positie van de Brittenburg vast te stellen, want veel zal er niet meer over zijn. Met die gegevens kunnen we heel wat andere raadsels oplossen»*.

Het boek over de raadselachtige Brittenburg is in ieder geval nog niet dichtgeslagen.

Meer informatie

Voor wie geïnteresseerd is in meer informatie over deze en andere archeologische opgravingen: Bureau van de Archeologische Werkgroep Nederland (AWN), Herengracht 474, 1017 CA Amsterdam, tel. 020-4276240.

